

предмети, реалії і наукові поняття та сприяє розвитку комунікації, закриваючи відповідні вербальні лакуни. Неолексеми ліквідують можливі мовні бар'єри на шляху крос-культурного діалогу, взаємозбагачують носіїв різних мов і культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соссюр Ф. Заметки по общей лингвистике / Фердинанд де Соссюр. – М.: Прогресс, 2000. – 280 с.
2. Касьянова Л. Ю. Когнитивно-дискурсивные проблемы неологизации в русском языке конца XX – начала XXI века. – Дис. докт. филол. наук: спец.10.02.01 «Общее языкознание» / Касьянова Людмила Юрьевна. – Астрахань, 2009. – 400 с.
3. Словарь української мови: у 4-х томах / [упор. Б. Грінченко]. – К.: Довіра, 1997.

Стаття надійшла до редакції 3.11.2016 р.

УДК 811.161.2'373.21

Віра Котович

*(Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка)*

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОПОНІМНОГО ПРОСТОРУ

У статті обґрунтовано шляхи лінгвокультурологічного вивчення топонімного простору. Підкреслено, що лінгвокультурологічний аспект дослідження власних назв демонструє зв'язок ономастики з етнічною свідомістю, національним менталітетом та культурою. Вивчення топонімії в окресленому напрямі передбачає аналіз впливу екстралінгвальних факторів на її становлення; визначення місця і значення культурно-історичного компонента в номінації топонімів; інтерпретацію семантики топоніма як мовне відображення культури номінатора. Доведено, що ключовими питаннями лінгвокультурологічного аспекту аналізу онімів є вивчення та опис топонімної картини світу та кодів культури, експлікація яких дає змогу простежити, як культура назвотворення фіксується в мові.

Ключові слова: ономастика, лінгвокультурологія, топонімний простір, топонімна картина світу, лінгвокультурологічний код.

Віра Котович. К ВОПРОСУ О ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ ТОПОНИМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

В статье обоснованы пути лингвокультурологического изучения топонимического пространства. Подчеркнуто, что лингвокультурологический аспект исследования имен собственных демонстрирует связь ономастики с этническим сознанием, национальным менталитетом и культурой. Изучение топонимии в этом направлении предполагает анализ влияния экстралингвистических факторов на ее становления; определение места и значения культурно-исторического компонента в номинации топонимов; интерпретацию семантики топонима как языкового отражения культуры номинатора. Доказано, что ключевыми вопросами лингвокультурологического аспекта анализа онимов является изучение и описание топонимической картины мира и кодов культуры, экспликация которых позволяет проследить, как культура именованья фиксируется в языке.

Ключевые слова: ономастика, лингвокультурологія, топонимическое пространство, топонимическая картина мира, лингвокультурологический код.

Vira Kotovich. ON THE QUESTION OF LINGUISTIC AND CULTURAL RESEARCH OF
TOPONIM'S SPACE

In the article the ways of linguistic and cultural study of toponim's space are analyzed. It is underlined that linguistic and cultural aspects of research of proper names show connection between onomastics ethnic consciousness, national mentality and culture. The studying of toponym's in this direction involves an analysis of the impact extralinguistic factors on its formation; determination the place and importance of cultural-historical component the nomination of toponyms; the interpretation of semantic of the toponym language as reflection culture nominating. It is proved that the key questions of linguistic and cultural aspects of analysis onyms is the study of description of toponim's picture of the world and cultural codes, explication of which allows to see how the culture formation of names recorded in the language.

Key words: onomastics, linguistic and cultural, toponim's space, toponim's picture of the world, linguistic and cultural code.

Топонімний простір як вид онімного простору – це сукупність топонімів, власних назв природних або створених людиною об'єктів: ойконімів, гідронімів, мікротопонімів, оронімів, інсулонімів, урбанонімів, хоронімів, спелеонімів, дромонімів, дримонімів та ін. [14, с. 173]. Зацікавлення топонімами і навіть ідея створення топонімичного словника зародилася в Україні ще у 80-х роках XVIII ст. [1, с. 37], однак лише від середини минулого століття в українській лінгвістиці під егідою Інституту мовознавства АН УРСР, а з 1960 року – безпосередньо за участі і під прямим керівництвом Української ономастичної комісії було виструктуровано в окрему галузь знань ономастику як науку, що вивчає онімний простір або його компоненти – топоніми, антропоніми, поетоніми тощо. І хоча дослідження українських власних назв започаткували не філологи, а етнографи, історики, географи, на сьогодні саме лінгвісти мають за честь стверджувати, що багатотисячний обшир онімів найбільш повно та обґрунтовано вдалося і надалі вдається досліджувати саме їм. Завдяки відкритості системи номінування ономастика є, по-суті, «вічною наукою», бо щодня народжуються нові оніми, що стають об'єктом всебічних студій.

Лінгвістична у своїй основі, ономастика включає історичний, географічний, етнографічний, соціологічний, культурознавчий компоненти, послуговується окремими векторами аналізу зазначених наук, однак постійно виробляє та удосконалює власні. З другої половини XX ст. набирає розвою ономастика описова та теоретична, історична та етнічна, прикладна та літературна, а на початку XXI ст. впевнено заявила про себе ономастика когнітивна, робить спроби виокремитися у самобутній напрямок лінгвістичних досліджень соціономастика. Від зародження і впродовж усього часу ономастична наука ніколи не була «кабінетною», результати її досліджень вагомі як для науковців, так і для пересічних громадян, а логічно вмотивовані здобутки повсякчас ведуть чесну боротьбу з проявами народної етимології.

Ономастика – наука багатоаспектна. Тому «сьогодні й на перспективу, – наголошує С. Вербич, – для ономастики загалом й академічної зокрема потрібно, крім етимологічного аспекту вивчення власних назв, розвивати й інші напрями» [3, с. 79]. У науці, як і в усіх сферах людського життя, кожен період диктує певні вимоги. Сучасний антропоцентризм, що формує нову наукову парадигму, стимулює осмислення мови в етнолінгвістичному, когнітивному, лінгвокультурологічному аспектах. «Новітня лінгвістика одержала соціальне замовлення на інтегровану теорію. Так виникло багато «спарених» наук, починаючи від лінгвогеографії, про яку писав у 60-ті роки Л. Булаховський, і закінчуючи сучасними – психолінгвістикою, соціолінгвістикою, етнолінгвістикою, прагмалінгвістикою, гендерною лінгвістикою, лінгвістичною філософією, лінгвокультурологією» [7, с. 10]. І в кожній із них оніми знаходять своє місце.

Лінгвокультурологія як наука – явище широкі й багатогранне. Матеріалом її дослідження є національна мова в усіх її різновидах та виявах [9, с. 22]. Коріння цієї галузі знань дуже глибокі, а біля її витоків стоять німецький учений В. фон Гумбольдт з антропоцентричною

теорією єдності «духу народу», його мови й культури та найвидатніший український мовознавець О. Потебня з першою у слов'янському мовознавстві лінгвопсихологічною концепцією. Сьогодні дослідники напряму прослідковують розвиток ідей великих мислителів через об'єднання неогумбольдтіанців, через представників школи Е. Сепіра – Б. Ворфа («структура мови визначає мислення і спосіб пізнання реальності»), через мовно-культурні пошуки філософів, антропологів, психологів, лінгвістів, культурологів кінця ХІХ – початку ХХ ст. і аж до середини 90-х років минулого століття, коли лінгвокультурологія, основним предметом дослідження якої є мова і культура, вголос заявила про себе.

Уважається, що автором нового терміна *лінгвокультурологія* стала В. Телія, яка віднайшла точки перетину лінгвокраїнознавства, етнолінгвістики та лінгвокультурології. Ціла плеяда відомих мовознавців, як-от Н. Арутюнова, В. Воробйов, В. Красних, О. Лосев, В. Маслова, Ю. Степанов, М. Толстой та ін. стали основоположниками або ж палкими прихильниками лінгвокультурологічних досліджень у російській лінгвістиці.

Вагомим у становлення та розбудову української лінгвокультурології є внесок сучасних вітчизняних мовознавців Ф. Бацевича, П. Гриценка, В. Жайворонка, С. Єрмоленко, В. Кононенка, М. Кочергана, Л. Мацько, О. Селіванової та багатьох інших.

Дослідження мовних картин світу з застосуванням зіставно-типологічного методу, аналіз «мови як скарбниці національної культури, а культури як чинника формування мовних явищ і процесів» [9, с. 5], простеження специфічно національних рис мовної картини світу на всіх мовних рівнях – це далеко не повний перелік питань, що стають ключовими для лінгвокультурологічних студій. Однак попри здобутки української лінгвокультурології, попри визнання того, що національна культура народу чи не найпотужніше відбита та збережена у власних назвах, системного лінгвокультурологічного вивчення топонімного простору всієї України або ж окремих її регіонів наразі немає. Досліджуючи вияви культури, що відбиваються в мові, взаємодію мовних, етнокультурних, етнопсихологічних чинників у функціонуванні та еволюції мови, лінгвокультурологія наразі дуже обмежено включає у сферу своїх інтересів топонімний матеріал.

А між тим лінгвокультурологічний аспект ономастичних досліджень передбачає вивчення того національно-культурного фону, на якому виникають власні назви і розвиваються їхні системи [6, с. 8], демонструє зв'язок процесу назвотворення з етнічною свідомістю, національним менталітетом та культурою. Ономастичні дослідження, здійснені в культурологічному ключі, допомагають вивченню шляхів міграції окремих етносів, виявленню місць їхнього колишнього побутування, визначенню мовних і культурних контактів народів тощо.

Топоніми відображають унікальне сприйняття народом дійсності, концентрують у собі національно-культурну інформацію про соціум. Людина-номінатор стоїть у центрі створених онімів, а названі нею об'єкти формують унікальну топонімичну картину світу.

Лінгвокультурологічний аспект вивчення топонімії певного регіону передбачає аналіз впливу екстралінгвальних факторів на становлення топонімії; визначення місця й значення культурно-історичного компонента в номінації топонімів; інтерпретацію семантики топоніма як відображення культури номінатора.

Ключовими питаннями лінгвокультурологічного аспекту аналізу власних назв є вивчення та опис топонімичної картини світу та кодів культури, експлікація яких дасть відповідь на питання про те, як культура назвотворення відтворюється в мові.

Мовна картина світу – це зафіксована в мові й специфічна для кожного мовного колективу схема сприйняття дійсності. Дуже вдалою, як на наш погляд, є метафора про те, що «мовна картина світу зафарбовує довкілля в національні тони».

В. Жайворонок, стверджуючи, що світ постає для людини таким, яким вона в міру свого розвитку пізнає його та освоює, дає визначення трьом поняттям: *картині світу*, *концептуальній картині світу* та *мовній картині світу*. Під першою вчений розуміє те, «що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазії, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності» [8, с. 9]; «концептуальна картина світу – це не лише система

понять про сукупність реалій довкілля, але й система значень, що втілюються у ці реалії через слово-знак і слово-концепт» [8, с. 11]; нарешті мовна картина світу – «це мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку» [8, с. 15]. Слова-топоніми в канві мовної картини мають особливу вагу, бо є «специфічними видами згорнутих національно-культурних текстів, що зберігають у своїй семантичній пам'яті культурно-історичні сюжети, вписані в сучасну суспільну свідомість» [15, с. 1].

Ономасти-лінгвокультурологи мають про мовну картину світу своє судження: «Мовна картина світу – це образ світу, втілений у мові. У мові та через мовлення здійснюється не просто омовлення світу, відображення різних його складових, процесів та їхніх взаємовідношень (гаданих чи дійсних), тобто не просто відношення референції чи кореляції, а духовне обживання світу. Довколишній світ постає не як об'єкт. Цей світ засадничо суб'єктизований, «розчленований» (Р. Кісь) і заново реінтегрований у новій континуальності – у контекстуальності світу мови – у білках і рефlekсах, у тінях і напівтінях українського слова, його «грані» вияскравлені та означені (а не тільки номіновані) променем слова» [17]. Отже, номінувати, у розумінні Г. Лукаш, – це ще й «вияскравити» та «означити», «духовно обжити». У топонімах як мовних знаках віддзеркалюється історико-культурне тло народу, топонімна лексика викликає у свідомості носія мови широке коло асоціацій і створює топонімійну модель картини світу.

Якщо сучасні українські ономасти зазвичай послуговуються терміном *онімний / топонімний простір*, а здійснюючи опис цього простору в етнолінгвістичному й почасти в лінгвокультурологічному аспекті, воліють говорити про *онімний фрагмент мовної картини світу*, *топоніми як елементи мовної картини світу* тощо, то в російській та білоруській ономастиці термін *топонімична картина світу* є часто вживаним. Найближче до аналізу такого питання підійшла З. Купчинська у своїй статті «Топонімична картина світу: теоретичний аспект». Учена, зокрема, зазначає, що всі терміни: *топонімична картина світу* (за Л. Дмитрієвою), *топонімична версія картини світу* (за О. Березович), *ландшафтна (топографічна) картина світу* (за М. Голомідовою) тощо – означають те саме – невід'ємну частину загальної картини світу із специфічними характеристиками. Такими суто топонімичними характеристика є простір, час, топографічні та регіональні особливості [10, с. 567–569].

Термін *топонімична картина світу* активно вживає Т. Васильєва, досліджуючи в лінгвокультурологічному аспекті ойконімію Білоруського Поозер'я. Для дослідниці топонімична картина світу – це сукупність усіх топонімів, що функціонують у мові й об'єктивують зміст концептуальної картини світу. Такий підхід дав змогу поставити в центр дослідження питання відтворення власними назвами ціннісних пріоритетів і особливостей світобачення конкретної лінгвокультурної спільноти [2, с. 6].

Розуміння культури як сукупності ключових кодів, у яких вона втілюється, передбачає розгляд процесу творення онімів як особливого типу кодування культурних смислів. У цьому аспекті ойконіми конкретного регіону виступають вмістилищем та експлікатором культурного змісту, що передається різними кодами. Виявлення такого змісту допомагає створити цілісну картину ментальної сфери носіїв топонімів і встановити специфіку ойконімікону як фрагмента мовної картини світу. При цьому важливо виробити методологію відбору культурно-історичної інформації з ономастикону того чи того народу, а також опису та інтерпретації цієї інформації.

Лінгвокультурологічне дослідження часто передбачає лінгвістичне моделювання як прийом реконструкції топонімичної картини світу. До прикладу, змодельовані семантичні поля *місцепроживання* та *місцезнаходження* формують, відповідно, відантропонімні іменування з фіксацією інформації про людей, які там мешкають, та відапелятивні утворення з вказівкою на способи сприйняття місця поселення [див. 2, с. 8–11].

У рамках лінгвокультурологічної концепції активно розвивається ідея розуміння мови культури як ієрархічно організованої системи базових кодів, основою яких є різні фрагменти довкілля. «Очевидним є те, що в лінгвокультурології розглядаються передусім мовні знаки, однак такі, що формуються за стикання двох неоднакових кодів – мовного й культурного. Мовні одиниці (слова, висловлювання, тексти) перебирають на себе функції мови культури, що виявляє властивість мови створювати національно-культурну картину світу» [9, с. 26]. Отже, лінгвокультурологічний код має комплексний характер. До нього входять як мова, так і культура, утворюючи своєрідний комплекс-зрощення.

Чітке розуміння суті топонімічного коду запропонував Д. Гудков, зазначивши, що «аналізуючи одиниці, скажімо, природно-ландшафтного коду, ми вивчаємо не власне сукупність певних об'єктів навколишнього світу, а сукупність імен цих об'єктів; кажучи, наприклад, про ліс як одиницю цього коду, ми говоримо не про ліс як такий, а про слово *ліс*» [5, с. 41]. При цьому дослідники виокремлюють різне число кодів культури: антропоморфний, біоморфний, просторовий, часовий, артефактний [13, с. 13]; антропний, соматичний, просторовий, часовий, природний, предметний, духовний, харчовий, колірний, зооморфний [4, с. 23], соматичний, просторовий, часовий, предметний [18, с. 9] тощо.

О. Сьянова, ведучи мову про ономастичний код як «сукупність знаків і систему визначених правил, за допомогою яких у контексті народної ономастики представлена (закодована) культурна інформація», виділяє три його види антропонімічний, мікротопонімічний, зоонімічний [16, с. 6].

А. Мезенко за дослідження системи внутрімських найменувань визначає комплекс кодів, реалізації яких служать урбаноніми: топоморфний, антропоморфний, фізико-географічний, флористичний (або ботанічний), фауністичний, емоційно-характерологічний, колірний, темпоральний, соціальний, просторовий, духовний [12, с. 389–391]. Ойконіми можуть бути експлікаторами антропоморфного, ландшафтного, часового, просторового, рослинного, духовного кодів культури [2, с. 11–13]. Різновидами мікротопонімічного коду дослідники називають геофізичний (природно-ландшафтний), зооморфний, фітоморфний, локативний, антропоморфний, колірний, темпоральний, історико-соціальний, етноморфний, кванторний коди [16, с. 6].

Отже, на початку ХХІ ст. онім почав вивчатися в контексті кодів культури. При цьому вчені послуговуються такими ключовими поняттями: *лінгвокультурологічний код в ономастиці, ономастичний код, онімний код, топонімічний (антропонімічний / мікротопонімічний / зоонімічний та ін.) код*, а в межах кожного з них виділяють лексико-семантичні та історико-соціальні підвиди. Коди культури, побудовані на символізації дійсності, що оточує людину, в онімах проявляються особливо чітко, позаяк у них фіксується народний світогляд і світовідчуття, історичні, соціальні, культурні фактори, яких давно вже немає в апелюваннях.

Оформлена в кінці ХХ ст. антропоцентрична парадигма відрізняється від попередніх (порівняльно-історичної і системно-структурної) перенесенням дослідницьких інтересів з об'єкту пізнання на суб'єкт – людину, яка говорить [11, с. 28], а в ракурсі ономастичних студій – на людину, яка називає. Таке називання завжди було усвідомленим і ніколи не було випадковим. У ньому сховано етнічне, національне, соціальне, культурне єство номінатора, його спосіб мислення, розуміння, відчуття і відтворення. Лінгвокультурологічний аспект вивчення регіональної топонімічної картини світу – предмет наших подальших ономастичних студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Засади укладання ономастичного атласу України / Д. Бучко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія 8 : Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 35–39.
2. Васильева Т. Ю. Ойконимия Белорусского Поозерья в лингвокультурологическом аспекте : [Текст] : автореф. дисс. канд. филол. наук: спец. 10.02.02 / Т. Ю. Васильева; Витебский государственный ун-т имени П. М. Машерова. – Минск, 2014. – 20 с.

3. Вербич С. Українська ономастика : перспективи розвитку / С. Вербич // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 73–80.
4. Гаврилович О. Г. Зооморфный код культуры во фразеологии белорусского, русского и английского языков : сравнительно-сопоставительный анализ / О. Г. Гаврилович // Філологічні трактати. – Т. 4. – 2012. – №1. – С. 23–28.
5. Гудков Д. Б. Единицы кодов культуры : проблемы семантики / Д. Б. Гудков // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей [отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М.: МАКС Пресс, 2004. – Вып. 26. – 168 с.
6. Дамбуев И. А. Ойконимия Циркумбайкальского региона : лингвокультурологический аспект : [Текст] : автореф. дисс... канд. филол. наук : 10.02.22 / И. А. Дамбуев; Восточно-Сибирская государственная академия культуры и искусств. – Улан-Удэ, 2004. – 20 с.
7. Даниленко Л. І. Лінгвістика ХХ – початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення / Л. І. Даниленко // Мовознавство. – 2009. – №5. – С. 3–11.
8. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 337 с.
10. Купчинська З. Топонімічна картина світу: теоретичний аспект / Зоряна Купчинська // Ucrainica II. Současná ukrajinistika. Problemy jazyka, literatury a kultury. 2 část. Sborník článků.3. Olmoucké sympozium ukrajinistů 24–26 srpna 2006. – Olmouc, 2006. – С. 563–570.
11. Мезенко А. М. Именослов Белорусского Поозерья в кругу ономастических исследований: проблемное поле, подходы, перспективы / Региональная ономастика : проблемы и перспективы исследования : сборник научных статей [под. научн. ред. А. М. Мезенко]. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2016. – С. 27–30.
12. Мезенко А. М. Урбанонимы как язык культуры / А. М. Мезенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 24 (63). – 2011. – №2. – Часть 1. – С. 388–392.
13. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов крізь призму часового коду культури: зіставно-лінгвокультурологічний аспект / К. І. Мізін // Лінгвістика. – 2013. – № 2 (29). – С. 13–20.
14. Словник української ономастичної термінології / [уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова]. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
15. Співак С. М. Власна назва в композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії : комунікативно-когнітивний підхід: [Текст] : автореф. канд. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / С. М. Співак; Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2004. – 27 с.
16. Сьянова Е. И. Ономастический код в ментальном пространстве диалектоносителей (на материале говоров Воронежского Прихоперья) : [Текст] : автореф. дисс. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Е. И. Сьянова; Российский государственный педагогический университет. – СПб, 2007. – 24 с.
17. Лукаш Г. П. Картина світу як об'єкт вивчення лінгвокультурології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ntsa-ifon-npu.at.ua/blog/kartina_svitu_jak_obekt_vivchennja_lingvokulturologiji/2010-11-15-186
18. Щирова В. С. Соматические фразеологизмы немецкого языка в когнитивно-дискурсивном аспекте (на материале периодической печати) : [Текст] : дисс. канд. филол. наук : с пец. 10.02.04 / В. С. Щирова. – Тамбов, 2005. – 225 с.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2016 р.